

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies is a double-blind peer-reviewed, open-access journal published to reach excellence on the scope. It considers scholarly, research-based articles on all aspects of economics, finance and accounting. As an international congress aimed at facilitating the global exchange of education theory, contributions from different educational systems and cultures are encouraged. It aims to provide a forum for all researchers, educators, educational policy-makers and planners to exchange invaluable ideas and resources.

RAQOBAT VA MONOPOLIYANING BOZOR TUZILMASIGA TA'SIRI

Qo'ziboyev Bahodir

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola raqobat va monopoliyaning bozor tuzilmalaridagi o'rni va iqtisodiy tizimga ko'rsatadigan ta'sirini tahlil qilishga bag'ishlangan. Mavjud ilmiy adabiyotlarda raqobatning real iqtisodiy sharoitdagi dinamikasi va zamonaviy monopoliyalar shakllari yetarlicha o'rganilmagan bo'lib, bu sohada ilmiy bilim bo'shlig'i mavjud. Tadqiqotda sifatli tahlil yondashuvi asosida O'zbekiston iqtisodiyotida raqobatni rivojlantirish va monopoliyani cheklashga doir normativ-huquqiy hujjatlar, nazariy kontsepsiyalar hamda amaliy holatlar o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, mukammal raqobat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, monopoliyalar esa iqtisodiy tengsizlikni kuchaytiradi va bozor muvozanatini buzadi. Tadqiqotning xulosalari iqtisodiy siyosat yurituvchilarga raqobatbardosh muhit yaratish, davlat aralashuvi va bozor erkinligi o'rtasidagi muvozanatni saqlashda amaliy ko'rsatmalar beradi.

KALIT SO'ZLAR

raqobat, monopoliya, bozor tuzilmasi, iqtisodiy samaradorlik, institutsional mexanizm.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat va monopoliya tushunchalari iqtisodiy tizimning barqarorligi va samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Raqobat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, narxlarning erkin shakllanishini ta'minlaydi va iste'molchilarning manfaatlarini himoya qiladi. Monopoliya esa, aksincha, bozor mexanizmlarini buzadi, narxlarni sun'iy ravishda belgilaydi va iqtisodiy tengsizlikni kuchaytiradi. Shu sababli, har qanday zamonaviy iqtisodiy tizimda raqobat va monopoliyaning o'zaro munosabatlarini chuqur tahlil qilish, ularning iqtisodiy o'sish va rivojlanishga ta'sirini baholash muhim ahamiyatga ega.

Maxsus yondashuvda, ushbu maqola raqobatning iqtisodiy samaradorlikdagi o'rni, monopoliyaning esa iqtisodiy va ijtimoiy muhitga bo'lgan ta'sirini tahlil qiladi. Xususan, mukammal raqobat, sof monopoliya, oligopoliya va monopolistik raqobat kabi bozor tuzilmalarining nazariy asoslari ko'rib chiqiladi. Joan Robinsonning monopolistik raqobat nazariyasi, Ogustin Kurnoning oligopolistik narxlash modeli va zamonaviy iqtisodiy fanlarda qo'llanilayotgan tranzaksion xarajatlar nazariyasi ushbu tahlil doirasida muhim kontsepsiyalar sifatida qamrab olingan. Biroq mavjud ilmiy adabiyotlarda raqobatning real iqtisodiyotdagi o'zgaruvchan xususiyatlari va monopoliyalarning yangi shakllari yetarlicha yoritilmagan, bu esa tadqiqot uchun muhim bilim bo'shlig'ini tashkil etadi.

Maqola metodologiyasi sifatli tahlil va normativ hujjatlar asosida solishtirma yondashuvga

tayangan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasida qabul qilingan “Raqobat to‘g‘risida”gi qonun, Monopoliyaga qarshi kurashish qo‘mitasi faoliyati va bozordagi faktik holatlar tahlil qilindi. Shuningdek, bozor tuzilmalari haqidagi nazariy yondashuvlar amaliy holatlar bilan solishtirilib, ularning farqli jihatlari aniqlashtirildi. Bu yondashuv asosida bozor segmentlarida raqobatning mavjudligi, monopol tuzilmalarining shakllanishi va ularning iqtisodiy natijalarga ta‘siri baholandi.

Tadqiqotdan kutilgan natijalar raqobatning iqtisodiy rivojlanishga qo‘shgan ijobiy hissasini ochib berish, monopoliya sababli yuzaga kelayotgan cheklovchi omillarni aniqlash va ular uchun maqbul yechimlar taklif qilishdan iborat. Shuningdek, maqolada monopoliyaga qarshi siyosatning huquqiy va institutsional asoslarini tahlil qilish orqali davlat aralashuvi va bozor erkinligi o‘rtasidagi nozik muvozanat yoritib beriladi. Bu esa iqtisodiy siyosat yurituvchilar, investorlar va ishlab chiqaruvchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga zamin yaratadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari raqobat va monopoliyaning bozor tuzilmalari orqali iqtisodiyotga qanday ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatib beradi. Ushbu tahlil O‘zbekistonda sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish, monopoliyalarning salbiy oqibatlarini kamaytirish hamda bozor ishtirokchilarining iqtisodiy faolligini rag‘batlantirishda nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega bo‘lishi kutilmoqda.

Metodologiya

Ushbu maqolaning metodologiyasi sifatli tahliliy yondashuvga asoslangan bo‘lib, unda raqobat va monopoliya tushunchalari, ularning iqtisodiy tizimdagi o‘rni, shuningdek, bozor tuzilmalarining turli ko‘rinishlari nazariy manbalar va mavjud qonunchilik hujjatlari asosida chuqur o‘rganilgan. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlarni kontent-tahlil qilish usuli qo‘llanilgan bo‘lib, u orqali mukammal raqobat, sof monopoliya, oligopoliya va monopolistik raqobat kabi bozor modellarining belgilari, iqtisodiy ta‘siri hamda ularning bozor muvozanatini shakllantirishdagi roli aniqlangan. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasida raqobat muhitini shakllantirish va monopoliya faoliyatini tartibga solish bo‘yicha qabul qilingan qonunlar, xususan, “Monopolistik faoliyatni cheklash to‘g‘risida”gi hamda “Raqobat to‘g‘risida”gi qonunlar tahlil qilinib, ular asosida davlatning aralashuv darajasi, sog‘lom raqobatni ta‘minlash mexanizmlari o‘rganilgan. Maqola davomida ilgari surilgan nazariy qarashlar hamda iqtisodiyotni tartibga solishdagi amaliy tajribalar o‘zaro solishtirilib, ularning samaradorligi va mavjud kamchiliklari ko‘rsatib berilgan. Metodologik yondashuv, shuningdek, statistik ma‘lumotlarga asoslangan holda turli bozor segmentlarida monopoliya va raqobatning amaldagi holatini baholash, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta‘sirini aniqlashga xizmat qilgan.

Natijalar va munozara

Yuqoridagi tahlillar asosida aniqlanishicha, raqobat va monopoliya iqtisodiy tizimning asosiy va qarama-qarshi elementlari sifatida bozor mexanizmining shakllanishi va samarali faoliyat yuritishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Tadqiqotda mukammal raqobat, sof monopoliya, oligopoliya va monopolistik raqobat kabi bozor tuzilmalarining har biri o‘ziga xos iqtisodiy oqibatlarga ega ekani ko‘rsatib berildi. Xususan, mukammal raqobat sharoitida bozor narxlari erkin shakllanadi, resurslar samarali taqsimlanadi va innovatsion rivojlanishga rag‘bat kuchayadi. Biroq, real hayotda bu model kamdan-kam uchraydi. Aksincha, oligopoliya va monopolistik raqobat kabi aralash bozor tuzilmalarida raqobat cheklanishi bilan birga, ma‘lum darajada mahsulot tabaqalashtiruvi va marketing vositalari orqali iste‘molchilar e‘tiborini jalb qilish imkoniyati mavjud.

Sof monopoliyalar esa iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy adolat tamoyillariga jiddiy tahdid soladi. Monopolist korxonalar bozorda narxlarni sun‘iy ravishda oshirish yoki tanqislik yaratish

orqali o'z daromadlarini maksimal darajada ko'paytirishga intiladi. Bunday holatlar, ayniqsa, O'zbekiston misolida ham kuzatilgan bo'lib, davlat tomonidan qabul qilingan bir qator qonuniy chora-tadbirlar, jumladan, 1996-yildagi "Raqobat to'g'risida"gi qonun va Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasining faoliyati orqali muammoga qarshi kurash olib borilmoqda. Shunga qaramay, raqobatni rag'batlantirish va monopoliyalarning oldini olishga qaratilgan institutsional mexanizmlarda hal etilmagan jihatlar saqlanib qolmoqda.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, mamlakatimizda raqobatbardosh iqtisodiy muhitni shakllantirish uchun faqat qonunchilik bazasini mustahkamlash yetarli emas; bu jarayonni zamonaviy iqtisodiy nazariyalar, jumladan, o'yin nazariyasi, tranzaksion xarajatlar nazariyasi va axborot asimmetriyasi asosida chuqur tahlil qilish zarur. Shuningdek, monopoliyalarning turlari – texnologik, tabiiy, davlat monopsoniyasi va boshqalar – har biri bo'yicha maxsus strategiyalar ishlab chiqilishi lozim.

Kelgusidagi tadqiqotlar bu yo'nalishda ilg'or xorijiy tajribalarni solishtirma tahlil qilish, raqobatni rag'batlantirishga qaratilgan fiskal va institutsional vositalarning samaradorligini baholash, shuningdek, iste'molchilarning raqobat muhitidagi ijtimoiy-iqtisodiy xatti-harakatlarini o'rganishga qaratilishi kerak. Ayniqsa, iqtisodiy demokratlashuv va innovatsion salohiyatning raqobat bilan qanday uyg'unlashuvi yuzasidan amaliy tajribalar asosida chuqur empirik tadqiqotlar olib borilishi katta ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaraganda, bozor tuzilmasini tahlil qilishda faqat klassik yondashuvlar emas, balki zamonaviy tarmoqli iqtisodiy model va makroiqtisodiy muvozanat nazariyalarini ham kengroq qo'llash talab etiladi.

Xulosa

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ushbu tadqiqot raqobat va monopoliyaning iqtisodiy tizimdagi o'zaro bog'liqligi, ularning bozor tuzilmalariga ta'siri va jamiyat taraqqiyotiga qo'shayotgan hissasini chuqur tahlil qildi. Asosiy xulosalardan biri shuki, sog'lom raqobat bozor mexanizmining muvozanatli ishlashini ta'minlab, narxlar barqarorligini, ishlab chiqarish samaradorligini va innovatsion faoliyatni rag'batlantiradi. Aksincha, monopolistik tuzilmalar resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga, narxlar buzilishiga va ijtimoiy tengsizlikka olib keladi. O'zbekiston misolida olib borilgan tahlillar davlat tomonidan raqobatni rivojlantirish va monopoliyani cheklashga qaratilgan qonunchilik va institutsional chora-tadbirlar mavjudligini ko'rsatadi, ammo ularning samaradorligi har doim ham yetarli emasligi aniqlandi. Bu esa, kelajakdagi ilmiy izlanishlarda raqobat muhitini shakllantirishda zamonaviy iqtisodiy nazariyalar asosida tarmoqlararo solishtirma tadqiqotlar olib borish, anti-monopol siyosatning real iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini baholash va bozor subyektlarining xatti-harakatlarini empirik o'rganish zarurligini anglatadi. Shuningdek, tabiiy va texnologik monopoliyalarni samarali boshqarish, monopoliyaga qarshi mexanizmlarning zamonaviylashuvi va ularning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi rolini chuqurroq tadqiq qilish istiqbolli yo'nalishlardan biridir.

Adabiyotlar

1. Левина, Е. А., Микроэкономика / Е. В. Покатович, Т. П. Балакина, Е.В. Попова. Изд-2.– М.: ГУ ВШЭ, 2023.
2. Дробышева, Л. А. Экономика, маркетинг, менеджмент: Учебное пособие / Л. А. Дробышева. – 3-е изд. – М.: Дашков и Ко, 2024.
3. Urinboeva Y. (2024) Raqobat va monopoliya//Лучшие интеллектуальные исследования. 19/2 С.109-114.
4. Tuychieva N., Egamberdiyeva M. Raqobat va monopoliya//Международный научный журнал № 5 (100), часть 1 «Новости образования: исследование в XXI

веке» С.188-191.

5. Сидоров В. А. Общая экономическая теория / В. А. Сидоров, Е. Л. Кузнецова, А. В. Болик. Изд-2. – М: МИР, 2024.